

ABDULLAH ME'MUN VE MUHAMMED EMİN'İN HİLAFET MÜCADELESİ*

Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin GÜNEŞ
Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü

Özet: Abbasî halifesi Harun Reşid, kendine halef olarak önce Muhammed'i, sonrasında Abdullah ve Kasım'ı veliaht tayin etti. Abbasî hanedanından Zübeyde'nin oğlu Muhammed Emin'in liyakatine inanmadığı halde, hanedanın baskısından çekinerek onu birinci veliaht tayin etmiş olmasına rağmen, Horasanlı bir cariyeden doğma Abdullah Memun'a daha çok güvenmekteydi. Bu nedenle ona Horasan'da özerk bir statü bahsetti. Böylece Harun Reşid, bu şekilde -bilerek veya bilmeyerek- Abdullah Memun'a zafere giden yolu açmış oldu. Ölmeden önce bu kararını hac için gittiği Mekke şehrinde bir protokolle resmileştirdi. Ulema ve halka açık gerçekleştirilen Mekke protokolünün geçerliliği, Harun Reşid öldükten sonra Muhammed Emin tarafından tedricen ihlal edilmeye başlandı. Akabinde, kardeşler arasında -Kasım'ın müdahil olmadığı- bir mücadele başladı. Bu rekabette Abdullah Memun, kardeşi Muhammed Emin'e zamanla üstünlük kurdu ve nihayetinde Muhammed Emin'in ölümüyle neticelenen mücadeleyi kazandı. Zaferinde İranlı unsurun, Muhammed Emin'i destekleyen Arap unsura üstünlüğünün yanı sıra, Fazl bin Sehl, Tahir bin Hüseyin gibi İranlı şahsiyetlerin başarıları rol oynamıştır.

Anahtar Sözcükler: Muhammed Emin, Abdullah Me'mun, Abbasîler.

THE STRUGGLE CALIPHATE BETWEEN ABDULLAH ME'MUN AND MUHAMMED EMİN

Abstract: The Abbasid caliphate Haroon Rashid assigned firstly Mohammad and than Abdollah and Kasim as his heir apparents. Mohammad Amin was the son of Zubeyde who was from Abbasid Dynasty so Haroon Rashid had to declare Mohammed's heir apparency. But infact he was believeing his incompetence but also hesitating the pressure of dynasty. For Haroon Rashid, Abdollah Mamoon was more suitable for throne so he gifted autonomous status. In this manner he -consciously or unconsciously- paved the way for Mamoon's victory. Before his death Haroon Rashid officialized his decision by a prothocol in Mecca on the way to pilgrimage. After Haroon Rashid's death, the Mecca Prothocol which had been open to ulama (muslim scholars) and public, was gradually infringed by Mohammad Amin. Then, bothers -out of Kasim- started a struggle. In this rivalry Abdollah Mamoon gradually preponderated and at the end Amin had died and Mamoon won the compatititon. In his victory, beside Mamoon's Farsi predomination to Amin's Arabs, the Farsi advocates of Mamoon as Fazl bin Sahl and Tahir bin Husayin were also effective.

Keywords: Mohammad al-Amin, Abdullah al-Ma'mun, Abbasid.

* Bu makale Kırıkkale Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2010 yılında tamamlanmış olan Helife Me'mun ve Dönemi (803-833) adlı Yüksek Lisans tezinden hazırlanmıştır.

1. ABDULLAH ME'MUN VE MUHAMMED EMİN'İN HARUN REŞİD TARAFINDAN VELİAHT TAYİN EDİLMELERİ

Harun Reşid,¹ 175/791–792 senesinde kendisinden sonra halife olmak üzere henüz beş yaşındaki oğlu Muhammed için veliaht unvanı ile biat almış ve ona “el-Emin” lakabını vermiştir.² Harun Reşid daha sonra, Muhammed el-Emin’i³ kendine veliaht tayin ettiğine pişman olmuş ve bu kez diğer oğlu Abdullah Me’mun’un liyakatini ön plana çıkarmıştır. Nitekim o, Abdullah Me’mun için şu övgü dolu ifadeleri kullanmıştır: “Allah’a hamdolsun Abdullah (Me’mun), Mansur’un azmini, Mehdi’nin takvasını ve Hadi’nin izzet-i nefsinin taşıyor. Eğer söyleyebilseydim dördüncü özelliğini de kendimden söylerdim. Muhammed bin Zübeyde’nin hevesine uyan biri olduğunu bilmeme rağmen onu öne geçiriyorum.”⁴

Aslında Me’mun’un, kardeşinden altı ay daha büyük olması, veliahtlık hakkının ona ilk sıradan verilmesini gerektiriyordu. Oysa bu gerçekleşmemiştir. Bu durumda akla önemli bir soru gelmektedir: Harun Reşid, küçük oğlu Muhammed Emin’in hilafete liyakatinin bulunmadığını görmesine ve bilmesine rağmen onu neden azletmemiş ve sık sık liyakatini dile getirdiği Abdullah Me’mun’u neden ilk halef olarak ilan etmemiştir?

Hiç şüphesiz Harun Reşid’in Muhammed Emin’i öne çıkarmasında Muhammed Emin’in annesi Zübeyde’nin tesiri olmuştur.⁵ Çünkü Abdullah Me’mun’un annesinin aksine, Muhammed Emin’in annesi Arap ve Abbasî soyundandır. Bu da Abbasilerin baskısını beraberinde getirmiştir. Devletin asıl kurucu unsuru onlardı. İktidarlarını Me’mun’un dayıları Horasanlılarla paylaşma korkusu ve bu korkunun muhtemel neticelerinin Harun Reşid’e baskı uygulamalarına neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu baskıdan çekinen Harun Reşid, Abdullah Me’mun’u değil, Muhammed Emin’i tercih etmek zorunda kalmıştır.⁶ Bu tercihte Abbasîlerin politik kaygılarla gerçekleşen kavmiyetçiliği, Hz. Ali’den beri anne ve babası Haşimî olan tek bir halifenin dahi bulunmaması gibi

¹ Ebu Cafer Harun er-Reşid b. Muhammed el-Mehdi-Billah b. Abdullah el-Mansur. 786–169 / 193–809 yılları arasında Abbasî halifesidir. Bkz. Nahide Bozkurt, “Mehdi-Billah” *DİA*, XXVIII, s. 377–379.

² Harun Reşid’in Muhammed’i el-Emin lakabı ile veliaht tayini için bkz. Abdülhay ibni Ahmed el-Akrî ed-Dimaşkî, *Şuzurâtu’z-Zeheb fî-Ahbâri Men Zeheb*, I, Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut, tarihsiz, s. 285; Ahmed bin Abdullah el-Kalkaşandî, *Meâsirü’l-Înâfe fî-Me’âlimi’l-Hilâfe*, I, Matbaatu’l-Hukümetü’l-Kuveyt, Kuveyt, 1985, s. 204; İsmail bin Ömer bin Kesir el-Karşi Ebu’l-Fida, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, X, Mektebetü’l-Mearif, Beyrut, tarihsiz, s. 165.

³ Ebu Abdullah Muhammed bin Harun Reşid el-Haşimî el-Abbasî. 809–193 / 813–197 yılları arasında Abbasî halifesidir. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “Emin”, *DİA*, XI, s. 112–114.

⁴ İbnü’l-Kesir, X, s. 165.

⁵ Abdurrahman bin Ebi Bekir es-Suyutî, *Târihu’l-Hulefâ*, I, haz. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Matbaatu’s-Seade, Mısır, 1952, s. 290.

⁶ Muhammed Mustafa Haddara, *el-Me’mun Halifetu’l-Âlim*, Daru’l-Mısriyye li’t-Te’lif ve’t-Terceme, İskenderiyye, tarihsiz, s. 33.

argümanlarla desteklenmeye çalışılmıştır.⁷ Kuryş'ten olmak hilâfet için büyük önem arz etmekteydi. Nitekim Hz. Ebu Bekir'in halife olarak seçilmesinde kullanılan delillerden biri de peygamberin Kureyş'ten olduğu ve onun halifesinin de Kureyş'ten olması gerektiği deliliydi.⁸ Abdullah Me'mun Kureyş'tendi ama annesi, Emin'in annesi gibi Kureyş'in en üstün kolu Haşimîlerden değildi. İslam tarihinin ilk halifesinin seçiminden itibaren halife seçiminde Kureyşî-Haşimî soyundan gelmenin bir avantaj sağladığı görülmekte ve karşı tarafa karşı kullanılan bir politik araç olduğu da anlaşılmaktadır.

Bu etkenlere, Muhammed Emin'in Bermekî⁹ ailesinin güçlü şahsiyetlerinden Fazl bin Yahya'nın¹⁰ himayesinde oluşu da eklenince, Abdullah Me'mun'un iktidar şansı baştan iyice azalmıştır. Zira Fazl bin Yahya, Horasan'da Muhammed Emin için biat alırken, Harun Reşid de Bağdat'ta, Muhammed Emin'e olan desteğini, zoraki de olsa, biatini yenileyerek göstermiştir. Ne var ki Harun Reşid kendi ihtiyarı dışında gelişen bu olaya tepkisini, ileride Fazl bin Yahya'yı azlederek gösterecektir.¹¹

Harun Reşid kendisi üzerinde kurulan baskıya ve fiili duruma rağmen Abdullah Me'mun'u veliaht tayin etmekten vazgeçmemiştir. O, 182/798 yılında oğlu Abdullah için biat almış ve ona "Me'mun" lakabını vermiştir. Ayrıca Horasan ve havalisini onun idaresine bırakmıştır.¹² Halife, bu biat merasimini 182/798 yılında hac dönüşünde Rakka'da gerçekleştirmiştir. Abdullah Me'mun'un yanına bir grup asker katıp Bağdat'a göndermiş¹³ ve çarşıdaki insanlardan bile biat alınmıştır. Bu biat olayı, Muhammed Emin'e yapılan biatten, sekiz sene sonra gerçekleşmiştir.¹⁴

186/802 yılında Harun Reşid hac yolculuğuna çıkmış ve Muhammed Emin Abdullah Me'mun ve diğer oğlu Kasım'ı da yanında götürmüştür. Bu hac yolcuğu diğerlerinden farklıdır. Çünkü Harun Reşid, üç oğlu için Mekke'de biat almak istemiştir. Muhammed Emin ve Abdullah Me'mun için yazdırdığı biat ahitnamelerini de Kâbe'ye astırmıştır.¹⁵ Bu biat merasimi sırasında Mekke ve Medine'de yaşayan halka bir milyon elli bin dinar dağıtıldığı bilinmektedir. Halk bir

⁷ Kalkaşandî, s. 204.

⁸ Seyyid Murtaza Askerî, *Sakîfe*, Merkez-i Ferhengî İntişârât-i Münîr, Tahran, 1385(hicrî-şemsî), s. 50.

⁹ Abbasîler döneminde başta vezirlik olmak üzere çeşitli mevkilerde görev almış bir aile. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Bermekîler" *DİA*, V, s. 517–520.

¹⁰ Ebu'l-Abbas el-Fazl bin Yahya bin Halid el-Bermekî (ö. 193 / 808) Harun Reşid döneminin önemli devlet adamlarındandır. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Fazl b. Yahya el-Bermekî", *DİA*, XII, s. 276.

¹¹ Haddara, *a.g.e.*, s. 34.

¹² Suyutî, I, s. 290. Yakubî iki biat arasında sekiz sene olduğunu söyleyerek 183 / 799 tarihini vermektedir. Bkz. Ahmed bin Ebi Yakub bin el-Abbasî, *Târihu'l-Yakubî*, II, Dâru Sadir, Beyrut, tarihsiz, s. 415. Harun Reşid'in Abdullah'a verdiği Me'mun lakabı emniyet verilmiş anlamına gelmektedir.

¹³ İbnü'l-Kesir, X, s. 179.

¹⁴ Yakubî, II, s. 215.

¹⁵ Emin'in yazdığı ahitnamenin metni için bkz. Yakubî, II, s. 416–419; Me'mun'un yazdığı ahitnamenin metni için bkz. Yakubî, II, s. 419–421.

taftan Muhammed Emin'in yanına gidip ondan hediyeler alırken; diğer taraftan Abdullah Me'mun'a da gidip ondan da aynı şekilde hediyeler almıştır. Harun Reşid bu biat merasimi sonrasında oğlu Muhammed Emin'e Şam ve Irak vilayetlerinin yönetimini verirken, diğer oğlu Abdullah Me'mun'a Hemedan ve şark beldelerinin idaresini vermiştir. Harun Reşid iki oğluna biat aldıktan sonra diğer oğlu Kasım için de biat almış ve ona da "Mu'temen" lakabını vermiştir. Tüm bu olanlar halkın bir kısmı tarafından hoş karşılanırken, bir kısmı tarafından da yerilmiştir.¹⁶ Bunun nedeni, halifenin yaptığının doğru anlaşılması ve kardeşi Hadi ile yaşadıklarının hâlâ hatırdadır.¹⁷

Harun Reşid'in veliahtlığı sırasında yaşadıklarıyla, oğulları Muhammed Emin ve Abdullah Me'mun arasındaki durumu kıyaslayarak, Abdullah Me'mun'u ikinci plana neden attığını düşündüğümüzde, olayın arka planında görünüşten daha karmaşık hesapların olabileceği sonucu çıkmaktadır. Halife neden böyle bir tercihe gitmiş / gitmek zorunda kalmıştır?

Harun Reşid, yukarıda açıklandığı gibi Muhammed Emin'i beş yaşındayken hilafet makamının gelecekteki varisi olarak açıklamıştı. Ancak Muhammed Emin'in yaşı ilerledikçe nefesine düşkünlüğü, yöneticiliğe ehil olmadığı ortaya çıktığı ve bunun halife tarafından anlaşıldığı kaynaklar tarafından dile getirilmiştir. Abbasilerin, yukarıda ifade edildiği gibi, annesi Abbasî olan Muhammed Emin'e destekleri Harun Reşid'i baskı altında tutmalarına sebep olmaktaydı. Bu baskı halifenin Muhammed Emin'i azletmesini veya Abdullah Me'mun'u ilk sıraya çıkarmasını engellemiştir. Harun Reşid, devletin geleceğini Muhammed Emin'e bırakmak istememekte ve kurduğu planla, ileride Abdullah Me'mun'u hilafet makamına ve Abbasî Devleti yöneticiliğine gelmesini sağlamayı düşünmektedir. Bu cümleden, Harun Reşid'in Abbasî baskısı nedeniyle politik bir tercihte bulunarak Muhammed Emin'i ilk veliaht olarak atadığı ama şahsi tercihinin Abdullah Me'mun'dan yana olduğu söylenebilir.

Halifenin planının ilk ayağını, Horasan Eyaleti'nin Abdullah Me'mun'a bırakılması teşkil etmektedir. Harun Reşid, kendi sağlığında ve ölümünden sonra bu bölgeyi her şeyiyle Abdullah Me'mun'a bıraktığını bildirmiş, bunu Muhammed Emin'in şartnamesine yazdırmış ve Emin de bunu kabul etmiştir.¹⁸ Bu şartnameden, Abdullah Me'mun'un neredeyse müstakil bir devlete

¹⁶ İbnü'l-Kesir, X, s. 187. Hacda bulunan insanlar veliahtlara nasıl hitap edeceklerini şaşırması ve onları gücendirmekten kaçınmaya çalışmışlardır. Ayrıca bkz. Abdurrahman bin Ali bin Muhammed bin el-Cevzî Ebu'l-Ferec, *el-Muntazam fî Târihi'l-Mulûk ve'l-Umem*, IX, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, s. 111.

¹⁷ Cemaleddin Ebi Mehasin Yusuf bin Tağrıberdi el-Atabegi, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî-Ahbâri Misr ve'l-Kâhire*, II, Müessesetü'l-Misriyye ve't-Terceme ve't-Tabaa, Mısır, tarihsiz, s. 98. Tağrıberdi bu belanın kendi zamanına kadar devam ettiğini ve bir kaide olmaksızın kendi oğullarına biat edip diğer adayların hal' edildiğini söyleyerek durumdan şikâyetçi olduğunu ima eder.

¹⁸ Şartnamesinde bunu şu şekilde dile getirmiştir: *وولاه خراسان بثغورها وكورها وأجنادها وخراجها وطرازها وبريدها أعمالها في حياته وبعد موته وبيوت أموالها وصدقاتها وعشورها وجميع* (*Amilleri, öşürleri, beytüllmalları, askerleri,*

sahip olduğu anlaşılmakta ve özerk yönetimine Muhammed Emin'in hiçbir şekilde (ilk aday sıfatıyla veya babası öldükten sonra halife ve yönetici olsa da) müdahale edemeyeceği görülmektedir. Bunun yanı sıra Horasan Eyaleti'nin kendine münhasır özellikleri de Abdullah Me'mun için bir yatırım şeklinde tezahür etmektedir. Zira Horasan ahalisi Abbasîlerin taraftarları olarak tanınmaktadır. Abbasîlerin Emevîlere karşı yürüttüğü propagandanın merkezi Horasan idi. Abbasîler de Horasan da bulunmakta ve ihtilal hareketini buradan yönetmekteydiler. Abbasîler ihtilalin liderliğini Ebu Müslim Horasanî'ye vermişti. O da Merv'den ihtilali başarıyla organize etmekteydi. Sonuçta Horasan'dan başlayan Abbasî ihtilali başarı sağlamış ve Emevîler devri sona erdirilmişti. Horasan'ın bu ihtilaldeki etkisi öylesine önemsenmekteydi ki "Horasan yiğit yatağıdır. Allah bir kavme gazap etmek istedi mi üzerlerine Horasanlıları gönderir" şeklinde hadisler uydurulmuş, siyasi mücadele bu şekilde meşrulaştırılmaya çalışılmış ve Horasanlıların gönlü okşanarak ayaklanmaya desteklerinin devamı istenmiştir. Abbasî ihtilalinde Araplardan ziyade İranlı köylüler bulunmaktaydı. Ebu Müslim Horasanî'nin şahsiyetinde Horasan ahalisi, Abbasîlere devlet yönetimini hediye etmiş oluyorlardı. Bunlara binaen Abbasîler, taraftarları ve yardımcıları Horasanlılardan gördükleri bu destek sebebiyle onları korudular. Yeni rejimin temel dayanağını Horasanlılar teşkil ettiğinden Abbasîler onlara 3./ 9. asrın ortalarına dek hilafet ordusunda ve saray hizmetlerinde görevler tevcih etti.¹⁹ Bu nedenle Eba Cafer el-Mansur, oğlu Mehdi'ye bıraktığı vasiyette; Horasanlılara iyi davranmasını, çünkü Horasan ahalisinin malları ve canlarıyla her zaman onun yanında olacağını, muhabbetinin Horasanlıların kalbinden asla çıkmayacağını dile getirmiştir. Buna ilave olarak, Abdullah Me'mun'un annesi Meracil'in de Horasanlı olması anlamlıdır.

Bu durumda Horasanlıların, Abdullah Me'mun'un dayıları olarak ona gösterecekleri ihtimamın daha fazla olması kaçınılmazdır. Horasanlıların tutumunda İranlıların ve Türklerin ananeleri gereği hükümdarlarına, "tanrının yeryüzündeki gölgesi" olarak bakmaları ve değer vermeleri etkili olmuştur diyebiliriz. Horasanlılar, yöneticileri olan hükümdara yani melike, " باغ " (Bâğ) derlerdi. " باغ ", İlâh'ın yani Tanrı'nın cesede tenasüh etmiş halidir. Her ne kadar bu âdetlerine tamamen sadık kalmış olmasalar da yöneticilerine itaatleri nerdeyse kusursuzdu. İleride de görüleceği gibi Muhammed Emin ve Abdullah Me'mun arasındaki mücadelede bu hususun çok büyük tesiri olacaktır.²⁰

dâhil olmak üzere hayatında ve ölümünden sonra onu (Abdullah Me'mun'u) Horasan'a vali tayin etti. Yakubî, II, s. 416. Benzer bir ifade Me'mun'un ahitnamesine de eklenmiştir: *وولاني في حياته وبعد موته ثغور خراسان وكورها (Beni hayatında ve ölümünden sonra öşürleriyle, postasıyla, tıraz, sadaka, malları ve başka şeyleri dâhil olmak üzere (Horasan'a) vali atadı.)* Yakubî, II, s. 419–420.

¹⁹ Osman Çetin, "Horasan", *DİA*, XVIII, s. 236.

²⁰ Haddara, *a.g.e.*, s. 39.

Ayrıca Harun Reşid, Muhammed Emin'e göstermediği güveni Abdullah Me'mun'a göstermiştir. Halife ve Abbasî Hükümdarı Harun Reşid, Muhammed Emin'e Abdullah Me'mun'u azletme yetkisi vermezken, Abdullah Me'mun'a, daha önce veliaht atadığı en küçük oğlu Kasım Mu'temen'i azletme yetkisi tanımıştır.²¹ Daha da önemlisi Harun Reşid'in 193/809 senesinde Abdullah Me'mun için biat yenilemesidir. Ancak bu biatin diğerlerinden farkı, ordudan ve tüm komutanlardan alınmış olması ve Harun Reşid'in yanında bulunan tüm mal, araç-gereç ve silahların Abdullah Me'mun'a bırakılarak yapılmış olmasıdır.²² Bütün bunlardan Harun Reşid'in oğlu Abdullah Me'mun'a olan güveninin, ömrünün sonuna kadar artarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Görülüyor ki halife, yerini ona bırakmamış olsa dahi, layık olduğunu düşündüğü makama gelebilmesi için gereken tüm şartları hazırlamıştır.²³

Harun Reşid 192/808 yılında Horasan'da kargaşa çıkaran Rafi bin Leys ile savaşmak için sefere çıkmıştır. Bu sırada Rakka'yı Kasım'a, Bağdat'ı Muhammed Emin'e bırakıp, Abdullah Me'mun'a da Bağdat'ta kalmasını söylemiştir. Burada Fazl bin Sehl²⁴ devreye girmiş ve Abdullah Me'mun'a; *"Harun Reşid'e yolculukta ne olacağını bilemezsin. Muhammed Emin (hilafette) senin önüne geçirilmiş. Ve şüphesiz Zübeyde ve malları; o Zübeyde'nin oğludur ve dayıları da Haşimoğullarıdır."* demiştir. Fazl bin Sehl ayrıca, halifenin seferde vuku bulacak vefatında Abdullah Memun'un azledilebileceğine Emin'in dikkatini çekerek, memleketi Horasan'a doğru babasıyla beraber sefere çıkmasını tavsiye etmiştir.²⁵ Abdullah Me'mun bu nasihatini gereğini yaparak halife ile birlikte sefere çıkmıştır. Gerçekten de bu sefer sırasında Harun Reşid hastalanmış ve Cürcan yolunda iyice ağırlaşan halife buradan Tus'a geçmiştir.²⁶ Bu hastalık Harun Reşid'in hilafetinin sonu ve iki oğlu arasındaki ihtilafın da başlangıcı olmuştur.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Harun Reşid sefer sırasında, Abdullah Me'mun için ordudan biat alması ve silahları da ona bırakması Emin tarafından gereğinden fazla bonkörlük yaptığı şeklinde yorumlanmış olmalıdır. Halifenin hastalanmış olması endişeleri daha da artıracak niteliktedir. Görülüyor ki hilafetin bu ilk ve en önemli veliahdının kalbine, babasının son

²¹ Ayrıntı için Me'mun'un ahitnamesine bakınız.

²² Muhammed bin Cerir et-Taberî Ebu Cafer, *Târihu'l-Umem ve'l-Mülûk*, V, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1407, s. 27; İbnü'l-Kesir, X, s. 223.

²³ Harun Reşid'in Me'mun'un yerini sağlamlaştırmak için bu tedbirleri aldığına Haddara dikkat çekmiştir. Bkz. Haddara, *a.g.e.*, s. 38-41.

²⁴ Ebu'l-Abbas el-Fazl bin Sehl es-Serahsî (ö. 202 / 818). Abbasî Halifesi Me'mun'un ilk veziridir. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Fazl bin Sehl", *DİA*, XII, s. 275-276.

²⁵ Aynı olay İbnü'l-Kesir tarafından farklı şekilde anlatılır: "Halife Reşid isyan eden Rafi bin Leys üzerine sefere çıkmak ister. Bağdat'ı Muhammed Emin'e bırakır. Me'mun, kardeşinin yapacaklarından çekindiğini söyleyerek babasından onunla birlikte sefere çıkma izni alır". Burada Fazl bin Sehl'den hiçbir surette bahsedilmez. Bkz. İbnü'l-Kesir, X, s. 207.

²⁶ *A.g.e.*, aynı yer.

demlerinde yanında olamamanın sıkıntısı yanında, ordudan Abdullah Me'mun için alınan çok manidar biatin sıkıntısı da yerleşmiştir. Buna binaen Muhammed Emin, ilk iş olarak adamlarından Bekr bin el-Mu'temir'i Tus'a göndermiştir. Muhammed Emin bir takım mektuplar yazıp Tus'a gidecek mutfak sandıklarına yerleştirmiştir. Bu mektupları inek derisine saklayarak el-Mu'temir'e vermiş ve ona; *"Öldürüleceğini bilsen dahi bu mektupları ne emiri'l-müminine -ve emiri'l-müminin ölene dek- ne de bir başkasına göster. O öldüğünde ise, sende olanı oradaki insanlara ver"* emrini vermiştir.²⁷

el-Mu'temir, Tus'a vardığında Harun Reşid onu huzuruna çağırılmış ve geliş sebebini sormuştur. el-Mu'temir de kendisinin Muhammed Emin tarafından, halifeden hayırlı haberler almak üzere gönderildiğini belirtmiştir. Harun Reşid'in yanında bir mektup olup olmadığı yönündeki sorusuna ise olumsuz cevap vermiştir. Bunun üzerine halife el-Mu'temir'in dövülmesini ve hapse atılmasını emretmiştir. Buna rağmen el-Mu'temir, Muhammed Emin'den aldığı emre dair bir itirafta bulunmamıştır.²⁸

Harun Reşid öldükten sonra Fazl bin Rebi²⁹ onu tekrar sorguya çekmiştir. el-Mu'temir bu kez halifenin öldüğüne kesin olarak kanaat ettiğinden yanında getirdiği mektuplardan Fazl bin Rebi'e bahsetmiştir. Mektuplardan birinin Abdullah Me'mun'a yazıldığı ve Muhammed Emin'in bu mektupta kardeşinden kendi ve diğer kardeşi Kasım için biatini yenilemesini istediği görülmektedir. Oysa halife gözlerini hayata yumduğunda Abdullah Me'mun Tus'ta değil, Merv'de bulunuyordu. Mektuplardan diğeri ise Harun Reşid'in diğer oğlu Salih'e yazılmıştır. Bu mektupta ise askerlerin işini ele alması ve Fazl bin Rebi'in görüşlerine itibar etmesi istenmiştir. Muhammed Emin son mektubu Fazl bin Rebi'e yazmış ve ona harem, mallar ve askerler konusunda tedbirli davranmasını tavsiye etmiştir.³⁰

Bu mektupların okunması ve komutanlarla meşveret edilmesi sırasında Fazl bin Rebi ağırlığını ortaya koyarak; *"durumunun ne olduğunu bildiğim (kişi) varken ne olacağını bilmediğim (kişinin)in peşinden gidip de onu bırakmam"* diyerek, Muhammed Emin'e tâbi olmanın gerekliliğini dile getirmiştir. Bu sözlere vatan ve aile hasreti de eklenince askerler, Abdullah Me'mun'a verdikleri sözü bir tarafa bırakarak, Muhammed Emin'in yanına, Bağdat'a dönmüşlerdir.³¹

²⁷ Taberî, V, s. 27; İzzeddin Ebu'l-Hasen İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, Dârul Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, s. 358.

²⁸ Taberî, V, s. 27; İbnü'l-Esir, V, s. 360. Harun Reşid'in bu tutumu, Muhammed Emin'in yönetime geçme isteğine karşı sergilediği tutumu açıkça ortaya koymaktadır.

²⁹ Ebu'l-Abbas el-Fazl bin er-Rebî (ö.208 / 823–824). Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Fazl b. Rebî", *DİA*, XII, s. 274–275.

³⁰ Taberî, V, s. 27.

³¹ İbnü'l-Esir, V, s. 360.

Me'mun, bu haberi alınca babasının kumandanlarından Abdullah bin Malik, Yahya bin Muaz, Şebib bin Hamid bin Kahtabe, Harun'un hâcibi Ala, askerlerin başında bulunan Abbas bin Mesib bin Züheyr, kitabetten sorumlu Eyyüb bin Ebi Sümeyr, Abdurrahman bin Abdülmelik bin Salih ve hepsinden daha çok değer verdiği Fazl bin Sehl'i toplayıp durumu istişare etmiştir. Fazl bin Sehl hariç, kumandanların ortak kararı, bir orduyla onlara yetişip, onları geri çevirmek yönündedir. Ama Fazl bin Sehl, Abdullah Me'mun'a; *"eğer bunların dediklerini yaparsan seni azledip Muhammed Emin'e hediye etmiş olacaklar"* diyerek, farklı bir strateji takip edilmesini gerektiğini vurgulamıştır. Zira Me'mun onların dediklerini yaptığı takdirde olaylar onun aleyhine gelişecek bu nedenle hilafeti kaybedebilecekti. Buna göre Abdullah Me'mun'un yapması gereken şey onlara elçi ile mektup göndererek üzerlerindeki hakkını hatırlatması ve vefa göstermelerini istemesidir.

Abdullah Me'mun bu tavsiyeyi yerine getirerek Sehl bin Said ve Nevfela el-Hadim'i bir mektupla Bağdat'a yönelen ordu ve kumandanlara göndermiştir. Elçiler, Fazl bin Rebi ve orduya Nişabur'da yetişip mektupları vermiştir. Fazl elçilere cevaben; *"ben ancak ordudan bir kişiyim"* şeklinde kaçamak bir cevap vermiştir. Daha sonra ise Abdurrahman bin Cebele el-Anbarî'yi de yanına alarak sert bir dille duruma el koymuş ve Abdullah Me'mun'a hakaretamiz sözler söylemiştir. Bu olaylar üzerine elçiler geri dönmüştür. Olanlardan haberdar olan Fazl bin Sehl, Abdullah Me'mun'a nasihat etmeye devam etmiş ve Abbasî tarihinin önceki olaylarından misaller verip, hilafetin ona teslim edileceğine dair güven verici sözler sarf etmiştir.³²

Me'mun, Fazl bin Sehl'in onu teşvik edip desteklemesine rağmen kardeşinden çekinmeye devam etmiştir. Bu durumu Fazl ile konuşmasında da dile getirmiştir. Birçok yerde isyan bayrağı açılmış, insanların çoğu da para ve mülk Muhammed Emin'de olduğundan ona meyletmiştir. Bu durumda Abdullah Me'mun, Türk hakanına sığınmak istemişse de Fazl bin Sehl, onun ordusuyla Muhammed Emin'e karşı mücadeleye girmesini, eğer yenilirse o zaman Türk hakanına sığınmasını tavsiye etmiştir.³³

Emin her ne kadar iktidar avantajını ele geçirmiş olsa da Fazl bin Sehl Abdullah Me'mun'a verdiği sözü tutmak için çalışmalara başlamıştır. Horasan'da kumandan ve fakihlere vaatlerde bulunarak, onları kendi taraflarına çekmeye çalışmıştır. Ayrıca Horasan'da vergilerin dörtte birine muafiyet getirmiştir. Böylelikle Horasan ahalisi de Abdullah Me'mun'u kastederek; *"kız*

³² Taberî, V, s. 30; İbnü'l-Esir, V, s. 361.

³³ İbnü'l-Esir, V, s. 366. Kaynaklarda Türk hakanının kim olduğuna dair bilgi yer almamaktadır. Ancak bahsedilen hakanın Büyük Türk Hakanlığı'nın devamı sayılan Dokuz Oğuz-On Uygurlar'ın (745–840) dokuzuncu kağanının hükümlerlik yılları 808–821 Abdullah Me'mun ve Muhammed Emin mücadelesi yıllarıyla örtüştüğünden bahsedilen hakan bu şahıs olmalıdır. Bu Türk Hakanı'nın adı Ay-Tengri'de Kut Bolmuş Alp Bilge Kağan'dır. Babası yedinci kağan Ay-Tengri'de Ülüg Bolmuş Alp Uluğ Kutlu Bilge Kağan (794-805)'dir. Bkz. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar: İlkçağ ve Asya Afrika Devletleri*, III, Kültür ve Turuzim Bakanlığı Yay., 2005, s. 144.

kardeşimizin ve peygamberimizin amcasının oğlu" sözleriyle durumdan memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Muhammed Emin ise Bağdat'ta, kendine biat aldığıın ertesi günü, Kasru'l-Mansur etrafında oyun oynanabilecek bir meydan inşasına emir vermiştir. Kasru'l-Mansur etrafında oyun oynamayı istemesi onun ağabeyine karşı politik bir mücadeleyi hedeflemediği şeklinde yorumlanamaz. Zira babasının ölümü esnasında gönderdiği mektuplar bunun aksini göstermektedir. O halde kaynakların Muhammed Emin'in yönetimden çok heva ve hevesine düşkünlüğünü Harun Reşid'in ağzından dile getirmeleri onun gerçekten de yönetime ehil biri olmadığını düşündürmektedir. Kardeşinin bu zayıf tarafının farkında olan Abdullah Me'mun zaman ve şartlar kendi lehine olana dek bu durumdan istifade etmiş, ona Horasan'dan hediyeler ve onurunu okşayıp onu yücelten mektuplar göndererek kendini hedef göstermemeye çalışmıştır.³⁴

2. KARDEŞLER ARASINDAKİ MÜCADELENİN GÜN YÜZÜNE ÇIKMASI VE ABDULLAH ME'MUN'UN HALİFE OLMASI

Me'mun, babasının ölümünden ve kardeşi Muhammed Emin'in halife olmasından sonra, halifeye ve merkezi yönetime karşı kusur işlememeye özen göstermiştir. Ayrıca kardeşi Muhammed Emin'e hediyeler göndermeye devam etmiştir. 194/809–810 yılına girildiğinde ise iyi denilebilecek bu gidişatın seyri Muhammed Emin'in bazı kritik kararlar almasıyla başka bir merhaleye evrilmiştir. Kaynakların tümü, bu sene içerisinde Halife Muhammed Emin'in kardeşi Kasım'a dair kendisine yazdırılmış olan ahitname hilâfına icraatlarda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Halife Muhammed Emin ilk olarak kardeşi Kasım'ı, yönettiği Cezire'den azletmiş ve Bağdat'ta, yanında ikamete mecbur kılmıştır. Kasım'ın bu mecburi ikameti sonrasında Muhammed Emin, oğlu Musa'ya "*en-Nâtiku bi'l-hak*" lakabını vererek, onu veliaht tayin etmiş ve adını hutbelerde okutmaya başlamıştır.³⁵ Böylece savaş meydanlarından önce siyâsi arenada mücadele başlamış oldu. Muhammed Emin'in bu siyasi hamlesi onun, babası tarafından üç veliaht kardeş için hazırlanan Mekke protokolünü saymadığı ve geçersiz kıldığı anlamına gelmekteydi.

Kısa bir süre sonra Halife Muhammed Emin, Kasım'ı azledip, oğlu Musa'nın veliaht olduğunu ilan ederek hedefine adım adım yaklaşmaya çalışmıştı. Bu hedef hiç şüphesiz Abdullah Me'mun'un diğer veliaht Kasım gibi veliahtlıktan azledilmesiydi. Böylece Muhammed Emin iktidarı

³⁴ İbnü'l-Esir, V, s. 361–362. Eserde verilen dörtlük Emin'in vaziyetini anlatması bakımından dikkate şayandır. *بنی أمين الله مدانا وصير الساحة بستانا وكانت الغزلان فيه بنا يهدي إليه فيه غزلانا* (Allah'ın Emin'i şehirler bina etti, büyük bir sahayı da bostan kıldı; Ceylanlar orada gezmekteydi, o da ceylanları oraya salmaktaydı.)

³⁵ İbnü'l-Kesir, hutbelerde Musa'nın adının Me'mun ve Kasım'dan önce okunduğunu belirtmişse de bu konuda kaynaklar farklı bilgiler içermektedir. Bkz. İbnü'l-Kesir, X, s. 223. Taberî ise Musa'nın adının hutbelerde okunduğunu söylemiş, öncelik ve sonralık beyan etmemiştir. Bkz. Taberî, V, s. 32.

kimseyle paylaşmamış olacak, rakiplerinin önünü de almış olacaktı. Gerçekleşen bu olaylarda Muhammed Emin'in veziri Fazl bin Rebi'in desiseleri, hiç şüphesiz etkili olmuştur. Fazl bin Rebi, Abdullah Me'mun'u yüzüstü bırakmış ve Harun Reşid'e verdiği sözü tutmamıştı. Abdullah Me'mun bir vesileyle hilafete geçecek olursa bundan en çok zarar görecektir kişi hiç şüphesiz kendisi olacaktı. Tüm bu sebepler Fazl bin Rebi'in, Muhammed Emin'e sürekli Abdullah Me'mun'un azli için cesaret verici konuşmalar yapmasına ve onu bu işe teşvik etmesine neden olmuştur. Vezirinin cesaret vermesiyle Muhammed Emin, ilk olarak oğlu Musa için veliahtlık kararını vermiş, Kasım'ı da azlettikten sonra asıl rakibi Abdullah Me'mun'u saf dışı bırakmayı planlamıştır. Ancak, bu son adımı gerçekleştirmeden evvel Abdullah Me'mun da ona mukavemet edeceği haberini göndermişti. Nitekim Abdullah Me'mun, Kasım'ın azil haberi kendine ulaşınca, işin neticesinin kendine varacağını anlamıştır. Bundan sonra Me'mun'un Bağdat'la haber ağını hemen kestiği görülmektedir. Abdullah Me'mun'un tepkisi bununla da kalmamış, tırazdan ve paradan kardeşinin ismini de kaldırmıştır.³⁶ Gelişen bu olaylar Abdullah Me'mun'un da Mekke protokolünü geçersiz saydığı şeklinde yorumlanabilir. Meşru halifenin adını hem sarayda giyilen resmi elbiseler üzerine nakşedilen armadan (tıraz) ve hem de sikkelerden çıkarması Abdullah Me'mun'un halifenin yönetimini kabul etmediği ve ona başkaldırdığı anlamına gelmektedir.

Halife Muhammed Emin'e gösterilen tepkinin çok sert ve manidar olduğu görülmektedir. Abdullah Me'mun, ahitnamedeki şart gereğince kendi özerk bölgesine çekilebileceğini ve buraya müdahalenin sâbık halife tarafından men edildiğini otorite sahibi kardeşine hatırlatmıştır. Böylece, kendisine karşı kurulan komplolardan haberdar olduğu mesajını vermiştir. Muhammed Emin'in yaptıklarına bakıldığında, Abdullah Me'mun'un tepkisinin de onun tarafından bu şekilde okunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Halife Muhammed Emin, Abdullah Me'mun'un Rey bölgesinin yöneticisi Abbas bin Abdullah bin Malik'ten Rey gelirlerini istediğini ve Abbas'ın da Abdullah Me'mun'u haberdar etmeksizin halifenin bu isteğini yerine getirdiğini görüyoruz. Anlaşıyor ki, Muhammed Emin bu isteğiyle kardeşinin kendine itaatini sınamak istemişse de fiiliyatta bu gerçekleşmemiştir. Abdullah Me'mun durumdan haberdar olur olmaz valisini azledip yerine Hasan bin Ali el-Me'muni'yi atamış ve ona Rey'den bin kişilik bir ordu toplayana dek atından inmemesini tembih etmiştir.³⁷

Emin ise adamlarından Abbas bin İsa bin Musa, Salih Sâhibü'l-Musli ve Muhammed bin İsa bin Nuheyk'i yanlarında mektuplarla Rey, Humus, Nişabur ve Serahs'a göndermiştir. Bu kişiler daha sonra Abdullah Me'mun'un yanına gidip ona da mektubu tebliğ etmişlerdir. Mektupta,

³⁶ Taberî, V, s. 32.

³⁷ Taberî, V, s. 33.

Muhammed Emin'in beş yaşındaki oğlu Musa'nın Abdullah Me'mun'a takdim ettirildiği bildirilmekteydi. Böylece Abdullah Me'mun meşru halife tarafından ilk veliaht olarak tanınmamıştır. Bu durumu kabullenmeyen Abdullah Me'mun, Fazl bin Sehl ile meşvereti sonucunda kendine "imam" lakabını vermiştir.³⁸ Fazl bin Sehl, Muhammed Emin'in elçileri arasından Abbas bin İsa bin Musa ile görüşmelerde bulunup kendilerine yapacağı yardıma karşılık, Mısır'ın yönetiminin ona bırakılabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Abbas, gizlice Abdullah Me'mun'a biat etmiştir. Sonrasında Bağdat'ta olup bitenleri Fazl bin Sehl'e haber vereceğine dair de söz vermiştir. Abdullah Me'mun'un bu mukavemeti Fazl bin Rebi'nin, Muhammed Emin'i Abdullah Me'mun'a karşı daha fazla kışkırtmasına sebep olmuştur. Nihayetinde bu emeline de erişmiş ve Muhammed Emin, vezirinin de aklına girmesiyle dönüşü olmayan bir yola girmiştir. Nihayetinde Abdullah Me'mun'u azletmiş, Fazl bin Rebi ve kumandanlarına mal ve para dağıtmıştır.³⁹

Halife Muhammed Emin, Horasan'da bulunanlara da kendine tabi olmalarını ve Musa'yı, veliahtlık derecesinde Abdullah Me'mun'un önüne geçirmelerini istemiştir. Horasanlılar ise; *"kardeşine vefalı davrandığın sürece bizim de sana vefa göstermemiz şarttır. Lakin sen ahidini bozdun, yapılmayacakları yaptın, yeminleri ve sözleri hafife aldın"* cevabını vererek, onun beklentisini boşa çıkarmışlardır. Muhammed Emin bu hareketiyle Abbasîlerin ilk yıllarından beri devleti içerisinde bir güç oluşturan Horasanlıları kendi safına çekmeye çalıştı. Onların desteğini sağladığı takdirde Abdullah Me'mun'un gücünü de elinden almış olacaktı. Bunu gerçekleştiremediğinden tabiri yerindeyse ipleri koparan bir harekete girişti. Abdullah Me'mun'un Bağdat'taki eşi Ümmü İsa binti Musa el-Hadi'ye yöneldi. Halifenin, tüm mücevheratı istemesine rağmen, Abdullah Me'mun'un eşi, yanında sahip olunacak bir şeyin bulunmadığını söyleyince Emin bu hamleden de eli boş dönmek istememiş ve kumandanlara eve hücum etmelerini emrini vererek

³⁸ Hz. Ali'nin oğullarından Muhammed Hanefiyye'nin büyük oğlu Ebu Haşim, Emevî halifesi Süleyman bin Abdülmelik'ı Dimaşk'ta ziyaret etmişti. Tehlikeli bir şahıs olduğuna karar verilen Ebu Haşim halife tarafından zehirlendi. Öleceğinin farkına varan Ebu Haşim, Abbasî taraftarlarının merkezi konumundaki Humeyd'te bulunan amcazadesi Muhammed bin Ali bin Abdullah bin Abbas ile buluşur. Ebu Haşim ona kendisinden sonra imametini ona geçmesini vasiyet etti. Ebu Haşim'in ölümünden sonra (98/716–717) yapılan vasiyet işlemi politik bir araç olarak kullanıldı. İmametini Alioğullarından Abbasoğullarına geçtiğine dair bir delil teşkil etti. Abbasî hâkimiyetini savunan Horasan şiası da bu söyleme dayanarak harekete geçirilmiştir. Bkz. İbrahim Sarıçam-Mehmet Öz, "Haşim (Benu Haşim)", *DİA*, XVI, s. 405. Abbasiler ihtilallerinin ilk aşamasından beri "imam" lakabını kullana gelmişlerdir. Abdullah Me'mun da hem Horasanlıların desteğini pekiştirmek ve hem de mücadelesini Abbasîlerin ilk zamanlarında verdiği meşru mücadeleyle ilişkilendirmek için bu lakabı kullanmış olmalı.

³⁹ Taberî V, s. 33. İbn-i Kesir, Emin'in üç elçiyi yollamasına sebep olarak Rafi bin Leys ve Herseme (bin A'yan)'ın Me'mun'a katılmalarıyla birlikte etraflarında ordudan bazı kişilerinde toplanmaya başlamalarından sonra bu durumun Emin'in gücüne gittiği ve üç elçiyi mektubuyla gönderdiği kaydedilir. Taberî'nin Hasan bin Ali el-Me'munî ile ilgili rivayeti de ordu toplanması babından benzerlik arz etmektedir. Bkz. İbnü'l-Kesir, X, s. 225–226.

evi yağmalattı.⁴⁰ Bu hareketiyle Muhammed Emin resmen siyasi mücadeleyi güç kullanarak devam ettireceği mesajını vermiş oldu. Bunun yanında Fazl bin Rebi de Mekke'de bu politikaya uygun bir nakşa icraatta bulundu.

Fazl bin Rebi Mekke'ye gitmiş ve Kâbe'de asılı olan ahitnameleri getirmiştir. Fiilen uyulmayan ahitnameler halifeye verilince Halife Muhammed Emin, Fazl'a bu hizmetine karşılık hediyeler vermiş ve her iki ahitnameyi de iptal etmiştir.⁴¹ Böylece uyulacak ahitnameler ortadan kalkarken, Kâbe'yi ziyaret eden binlerce kişinin zihninde oluşacak, halifenin sözünü bozan kişi olma imajının da ortadan kalkması sağlanmış oluyordu. Abdullah Me'mun buna karşılık Horasan'da bastırıldığı paradan Halife Muhammed Emin'in adını kaldırtmıştır.⁴²

Bu diplomatik çatışma ve sürtüşmelerin çok uzun sürmeyeceğini anlayan Fazl bin Sehl, savaş hazırlıklarının yapılması gerektiğine kanaat getirmiştir. Daha önce Rey'de toparlanan orduyu her anlamda teçhiz edip, kumandanlığına da Tahir bin Hüseyin'i getirmiştir.⁴³

Emin de aynı kaygıları taşıdığından Ali bin İsa bin Mahan'ı⁴⁴ Nihavend, Hemedan, Kum, İsfahan beldelerinin harp ve haracına tayin ederek, ona yüz bin, oğluna da elli bin dinar bağışlamış; komutasına da büyük bir ordu vermiştir.⁴⁵ Ayrıca Emin, Cuma günü okunan hutbede, Abdullah Me'mun'un adını zikretmeksizin, veliahtlık hakkının kardeşinin değil, oğlunun olduğu iddiasında bulunarak, kendine yapılan biati hatırlatmıştır. Halifeden sonra konuşan Cuma hatibinin de aynı minvalde cümlelerinden sonra, Fazl bin Rebi halka hitap etmiş ve Emirü'l-Müminîn Muhammed Emin'den başka hiç kimsenin hilafette ve imamette hak sahibi olmadığını belirtmiştir. Buna ilaveten Abdullah Me'mun için bir hak kalmadığını söylemiş ve hutbesine son vermiştir.⁴⁶

195/810 yılında Ali bin İsa bin Mahan'ın kumandanlığını yaptığı ordu, Horasan'a doğru yola çıkmıştır. Bu sırada Ali bin İsa bin Mahan, Halife Muhammed Emin'e, kendisini bu ordunun başına getirmesi için baskıda bulunmuştu. Ali bin İsa bin Mahan, Harun Reşid zamanında Horasan'da valilik yapmış ve bu yıllarda Horasan ahalisine fazlasıyla zulmetmişti. Hatta halka karşı bu taşkınlığından dolayı zamanın halifesi Harun Reşid tarafından azledilmişti. Onun bu görevde ısrar etmesinde, Halife'ye de ifade ettiği gibi, Horasan ahalisinden ona gönderilen davet mektuplarının büyük rolü olmuştur. Oysa aslında ortada, onun da bilmediği bir durum bulunmaktadır: onun bu

⁴⁰ Yakubî, II, s. 436.

⁴¹ Taberî, V, s. 34.

⁴² Taberî, V, s. 41.

⁴³ Taberî, V, s. 38.

⁴⁴ Emin, hilafete gelişi akabinde babasının hapse atmış olduğu bazı ileri gelen siyasi şahsiyetlere özgürlüklerini verip onlara bazı görevler tevcih etmişti. Ali bin İsa bin Mahan da bu şahsiyetlerden biridir. Bkz. Yakubî, II, s. 435. Emin'in bu şekilde kendine meşruiyet sağlama peşinde olduğu anlaşılabilir.

⁴⁵ Suyutî, I, s. 298.

⁴⁶ Taberî, V, s. 41.

göreve gönderilmesinde, baş düşmanlarından Fazl bin Sehl'in isteği büyük rol oynamıştır. Bunun sebebi ise Fazl'ın, Ali bin İsa bin Mahan'ın Horasan valisi olduğu zamanlarda yarattığı kötü imajı şimdi değerlendirmek istemesidir: Bunu kullanmak isteyen Fazl'ın emeli, Horasan ahalisine, Ali bin İsa bin Mahan'a karşı intikam fırsatı verip savaşa canla başla katılmalarını sağlamak istemiştir. Sonuçta Ali bin İsa bin Mahan ve arkadaşları, Fazl bin Sehl'in tuzağına düşmüşlerdir.⁴⁷

Ali bin İsa bin Mahan ise bu durumdan habersiz, amacına ulaşmış olmaktan memnun bir şekilde ordunun başına geçmiştir; Muhammed Emin ona, o zamana dek görülmemiş büyüklükteki Bağdat ordusuna kumandanlık görevini tevcih etmiştir. Bu arada Ali bin İsa bin Mahan, Abdullah Me'mun'un ordu kumandanı Tahir bin Hüseyin'i de o kadar hafife almaktadır ki, onun ancak küçük bir diken olduğunu söylemekten çekinmemiştir.⁴⁸

Tahir bin Hüseyin ise Ali bin İsa bin Mahan ile karşılaşmadan önce, etrafındakilerle etrafıca istişare etme ihtiyacı hissetmiştir. Yapılan toplantılar neticesinde ona, Ali bin İsa bin Mahan'ın ordusunun çokluğundan bahsedilmiş ve Rey'e çekilip müdafaa yapması önerilmiştir. Onun bu öneriye cevabı ise, Rey halkının Ali bin İsa bin Mahan'ın zulmünden çekinebileceği ve dolayısıyla onlara bu konuda tam güvenilemeyeceği olmuştur. Üstelik Tahir'e göre, karşı tarafta çok sayıda bedevinin bulunması, bu korkuyu daha da körükleyecektir. Tahir'in bu konudaki olumsuz cevabı, yapılan istişarede ortaya çıkan bir başka görüş için de aynı olmuştur: Yardım istenmesi gerektiği ve bu yardımın gelmesinin beklenmesinin önemli olduğu söylenmişse de, Tahir bu görüşü de kabul etmemiştir. Zira ona göre bu bekleme, ordusunun kalbine düşman çokluğu korkusunu düşürüp cesaretlerini kırabilecektir.⁴⁹

Abbasilere ait bu iki ordunun karşılaşması artık bir an meselesiydi. Tahir'in ordusu, Rey-Irak arasındaki ilk konaklama yeri Kastane'ye; Ali bin İsa'nın ordusu ise Meşkuye'ye gelmiştir. Görülüyor ki, iki ordu arasında sadece yedi fersah⁵⁰ mesafe kalmıştır. Ali bin İsa, kendi ordusunun büyüklüğü Tahir tarafından görüldüğünde, hemen kendisine teslim olunacağını düşünmüş ama işler hiç de onun beklediği gibi gelişmemiştir. Çünkü Tahir, Ali bin İsa'nın ordusunun kalabalıklığını fark edince teslim olmak bir tarafa, kaşı ordunun merkezinin (kalb) hedef alınmasıyla başarıya

⁴⁷ İbnü'l-Esir, V, s. 50. Yakubî'de olay biraz farklı aktarılır. Emin ordunun başına önce Usame bin Ebi Usame es-Sebi'i getirmiş ve Horasan'a göndermiştir. Usame, Horasan' geldiğinde Emin'e "Horasan'a girmemek üzere bizden –ve aynı şekilde senden de oraya kimseyi göndermemen üzere - biat alındı; Me'mun tarafından bana gelen olursa onunla savaşırım. Aksi halde haddi aşmam" şeklinde mektup yazmış ve Emin de onu azlederek Ali bin İsa bin Mahan'ı ordunun başına getirmiştir. Bkz. Yakubî, II, s. 437.

⁴⁸ İbnü'l-Esir, V, s. 372.

⁴⁹ İbnü'l-Esir, V, s. 373.

⁵⁰ Fersah: yaklaşık 5km'lik bir ölçü birimi. <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=veritbn&kelimesec=121783> (29.06.2009)

ulaşabileceği taktiğini öne çıkarmıştır.⁵¹ Tahir'in, kumandanlarıyla yaptığı meşveret sonucunda Ali bin İsa'nın Abdullah Me'mun'un üzerindeki biatini hatırlattığını görüyoruz.⁵² Onun bu davranışı, bir taraftan kendi davasının haklılığını ortaya koyma ve kendi safındaki askerlere moral verme; diğer taraftan da Ali bin İsa'nın safındaki askerlerde karşıt duyguların ortaya çıkmasına zemin hazırlamak amacını taşımaktadır.

Ali bin İsa'nın bir keşif gezisi yapması, askerlerinden birazının ayrılması sonucunu doğurmuştu. Bunu fark eden Tahir, fırsatı değerlendirmeye karar vermiş ve komutasındaki beş bin kişilik orduyu hücumla geçirmiştir. Bu taktikle şartları bir nebze eşitlemiş olan Tahir, Ali bin İsa'ya bizzat saldırmaktan geri durmamıştır. Kaynaklardan, ikili mücadele neticesinde Tahir'in, Ali bin İsa'nın boynunu bedeninden ayırdığı öğrenilmektedir. Askerinin çokluğuna güvenen Ali bin İsa'nın ordusu, kumandanlarının öldürülmesiyle yenilgiyi peşinen kabullenmiş ve sayıca kendilerinden zayıf Abdullah Me'mun kuvvetlerinin galibiyetini kabullenmek zorunda kalmıştır. Anlaşıyor ki, Me'mun ordusunun bu başarısında, yetenekli kumandan Tahir bin Hüseyin gibi birinin bulunması ve onun iyi bir taktik takip etmesi etkili olmuştur.⁵³

Tahir bin Hüseyin, Ali bin İsa ile yaptığı savaşı kazandıktan sonra Allah'a şükürünün bir göstergesi olarak, yanında bulunan kölelerini azat etmiş ve Abdullah Me'mun'a zaferini; *"Allah ömrüne bekâ verdi, düşmanların boyun eğdi ve sana karşı gelenler sana feda oldu. Bu mektubu sana Ali bin İsa'nın başı ellerimin arasında ve yüzüğü parmaklarımdayken yazıyorum. Hamd, âlemlerin rabbi Allah'a mahsustur"* ifadeleri yer alan mektubunu göndererek bildirmiştir. Tahir'in mektuptaki ifadelerden anlaşılacağı üzere Muhammed Emin'in ordusuna kati bir mağlubiyet tattırılmış, Me'mun'un hâkimiyeti sağlanmıştır. Mektubu getiren elçi mektubu okuduktan sonra komutanlar ve Horasan halkı, Abdullah Me'mun'u halife olarak selamlamışlardır. Birkaç gün sonra gelen Ali bin İsa'nın başı da Horasan'da herkesin görebileceği bir şekilde sergilenmiştir.⁵⁴

Muhammed Emin'e mağlubiyet haberi geldiğinde ise kendisi balık avlamaktadır. Kendisine bu haberi getiren haberciye; *"yazıklar olsun sana, beni (engellemeyi) bırak! Kevser iki balık yakaladığı halde, ben henüz bir şey yakalayabilmiş değilim"* şeklinde tepki göstermesi, Harun Reşid'in, onun yöneticiliği ne kadar hak ettiği çekincesini hatıra getirmektedir. Halife Muhammed Emin, kardeşinin bu zaferine Bağdat'ta misilleme yaparak cevap vermiştir. Abdullah Me'mun'un Bağdat'taki ailesinden ve hazinesinden sorumlu Nevfel'den bir milyon dirhem almıştır. Emin'in el

⁵¹ Tahir'in orduya yaptığı hamasi hutbe için bkz. Taberî, V, s. 53.

⁵² Taberî, V, s. 42-43.

⁵³ Yakubî, II, s. 436. Savaşın bu şekildeki gelişimine başka kaynakta rastlayamadık. Suyutî, Tahir dört bin, Ali bin İsa ise kırk bin kişilik ordulara kumandanlık ettiği belirtmiştir. Suyutî, I, s. 298.

⁵⁴ Tahir'in zafer mektubunun ulaşmasından sonra Me'mun'un hutbesi için bkz. Yakubî, II, s. 438.

koyduğu bu para, Abdullah Me'mun'a Harun Reşid'in verdiği paradır.⁵⁵ Bağdat'ta bu gelişmeler yaşanırken, Abdullah Me'mun'un Horasan'da kendisini resmi törenlerle halife ilan ettiği görülmektedir.⁵⁶

Halife Muhammed Emin'in takındığı bu tavır, savaş meydanında kırk bin kişilik bir orduyu elinde iki kılıçla savaşarak tarumar eden Tahir'in,⁵⁷ Bağdat sakinlerinin kalbinde yarattığı korku ve dehşeti yok etmeye yetmemiştir. İnsanların bu korkusuna, halifenin de ahdi bozduğu, Abdullah Me'mun'la böyle bir mücadeleye girmekten dolayı pişman olduğu söylentisinin yayılması eklenince, yeni olayların çıkması kaçınılmaz olmuştur.⁵⁸ Nitekim 195/810 yılında yaşanan kargaşa buna örnek teşkil etmektedir. Ali bin İsa'nın ölüm haberi Bağdat'ta bulunan komutanlar arasında, Muhammed Emin'in dirayetsizliğini ortaya koymuş, bu olay bahane edilerek halifeden erzak ve caize talebinde bulunulmuştur. Muhammed Emin'in kumandanlarından Abdullah bin Hazim ise, Abbasî komutanlarının bu isteklerini haber aldığı anda, duruma el koymak ve ortalığı yatıştırmak için şiddetli çarpışmalar yapmak zorunda kalmıştır. Kargaşadan, çıkan gürültüye bakması için gönderdiği hizmetkârları sayesinde haberdar olan Muhammed Emin, orduya dört aylık erzak ve caizelerin verilmesini salık vererek, ayaklanmanın bastırılmasını sağlamıştır.⁵⁹

Ancak, Halife Muhammed Emin'in pişmanlığı ve ızdırabı çabuk geçmiş olmalı ki, orduyu Abdurrahman Cebile el-Ebnavî'nin komutasına vererek, Tahir'in üzerine Hemedan'a yolladığı görülmektedir.⁶⁰ Abdurrahman bin Cebile el-Ebnavî, Ali bin İsa'nın kapıldığı gururu terk ederek, Tahir'in hedef olarak belirlediği Hemedan'a ondan önce gelmiş, yolları kontrol altına almış, surları ve şehir kapılarını tahkim etmiştir. Bu arada Ali bin İsa'nın oğlu Yahya bin Ali de, babası öldürüldükten sonra Rey ve Hemedan arasını mevzi edinmiş, babasını terk edenleri yakalayıp hapsetmiştir. Yahya, babasının görevini devralma gayesiyle Muhammed Emin'e mektup yazmış, Muhammed Emin ise görevi Abdurrahman'a verdiğini; ancak yardım istenmesi durumunda ona katılmasını istemiştir.

Tahir'in de yolda olduğu haberi ulaşınca Yahya, yaptığı meşveret neticesinde Hemedan'a yakın bir yerde mevzilenmeye karar vermiş; ancak ordusu, onu şehir yakınlarında terk etmiştir. Yardımsız kalan Abdurrahman, Tahir'le muharebeye girmiş ve ordusunun mukavemeti zayıflamaya başladığında; bir yandan savaşmış, diğer yandan da ordusunun direncini *"Ey meliklerin çocukları! Ey kılıçlarla ülfeti olanlar! Onlar acemdir. Uzun işlerin ve sabrın adamı değildir onlar. Sabredin!*

⁵⁵ Taberî, V, s. 44.

⁵⁶ Taberî, V, s. 53.

⁵⁷ Bu nedenle bu savaştan sonra Tahir bin Hüseyin'e "Zülyemeyn" adı verilmiştir.

⁵⁸ İbnü'l-Kesir, X, s. 226. Emin'in pişmanlığını Tağriberdi de zikretmektedir. Bkz. Tağriberdi, II, s. 150.

⁵⁹ Taberî, V, s. 54.

⁶⁰ Taberî, V, s. 54.

Anam babam size feda olsun." ve benzeri hamasi konuşmalarla arttırmaya çalışmıştır. Savaşın en şiddetli anında Tahir'in adamlarından biri, Abdurrahman'ın alemdârını öldürünce, askerler arasında büyük bir panik yaşanmış ve oldukça önemli miktarda kayıp verilmiştir. Bunun üzerine Abdurrahman, ordusuyla şehre sığınmış ve bundan böyle savaş, sur üstünden yapılan mancınık atışları ve şehir kapıları önünde yapılan küçük çarpışmalarla devam etmiştir. Sonunda, şehri muhasara eden Tahir'in baskısı netice vermiş; Abdurrahman ve Yahya eman⁶¹ dilemek zorunda kalmışlardır. Ancak Abdurrahman'ın bu durumu kabullenemediği ve tekrar saldırıya geçtiği görülmektedir. Yapılan savaş sonrasında ise, ordusu hezimete uğramış, kendi de hayatını kaybetmiştir. Tahir de, bu başarıdan sonra Hilvan'ın Şalşal köyüne kadar ilerlemiş ve her geçtiği yerde hükmünü kabul ettirmiştir.⁶²

Bu başarılarının ardında hiç şüphesiz ilk andan itibaren Abdullah Me'mun'un veziri Fazl bin Sehl'in büyük katkısı vardı. Ali bin İsa ve Abdurrahman bin Cebele gibi Muhammed Emin'in safında yer alan iki değerli siyasi şahsiyetin başarısızlıkları ve ölümleri, onun Abdullah Me'mun'a verdiği destek sayesinde olmuştur. Abdullah Me'mun, bu desteğinden dolayı Fazl'a, Hemedan dağlarından Tibet'e, Fars Denizi'nden Deylem ve Cürcan'a kadar olan bölgeyi, ikta olarak vermiş; ayrıca, "seyfiye ve kalemiyye sınıfının sahibi" anlamına gelen "*zürriyâseteyn*" lakabını tevcih etmiştir.⁶³

Me'mun'un yeri ve konumu Tahir'in kazandığı savaşlarla iyice sağlamlaşırken; yenilgiye uğrayan ordusu Bağdat'a dönen Muhammed Emin'in işleri de iyice kötüleşmiştir. Muhammed Emin'in Kazvin'deki valisinin Tahir tarafından dövülmesi ile Halid bin Yezid bin Muaviye bin Ebu Süfyan'ın halifelik iddiası (Rakka'da "*Süfyanî İsyanı*" olarak tarihe geçen isyan) bu kötü gidişatın göstergesi olarak dikkati çekmektedir.⁶⁴

Muhammed Emin'in veziri Fazl bin Rebi ise, Abdurrahman'ın hezimetini haber alınca öylesine hiddetlenmiştir ki, aklına ilk gelen şeyi fiiliyata dökmek için Muhammed Emin'in yanına varmıştır. Emin'den, Me'mun'un Bağdat'ta bulunan iki oğlunu hapsedmesini, hatta bazı rivayetlerde öldürtmesini istemiştir. Ama Muhammed Emin'in bunu kabul etmediğini görüyoruz.⁶⁵

Kumandan Tahir bin Hüseyin, Muhammed Emin ve yönetimi için yıkıcı bir etki yapmanın yanı sıra, artık hilafeti Abdullah Me'mun'a hediye etmeye hazırlanmaktadır. Tahir'in önünün alınması gerektiğini bilen Muhammed Emin, yeni bir umutla ordu hazırlığına girişmiştir.

⁶¹ İslam ülkesine girmek veya İslam ordusuna teslim olmak isteyen kişiye sözlü veya yazılı can ve mal güvencesidir. Bkz. Nebi Bozkurt, "Eman", *DİA*, XI, s. 75–77.

⁶² Taberî, V, s. 54–56.

⁶³ İbnü'l-Esir, V, s. 383.

⁶⁴ İbnü'l-Kesir, X, s. 227.

⁶⁵ İbnü'l-Esir, V, s. 167–168.

Muhammed Emin, kırk bin kişilik orduyu Abdullah bin Humejd el-Kahtabe ve Ahmed bin Yezid'in komutasına vererek Hulvan'a, Tahir'in üzerine göndermiş, ancak Tahir, iki kumandan arasına casusları sayesinde anlaşmazlık sokmayı başarmıştır. Bu şekilde Muhammed Emin'in gönderdiği ordu, çarpışmaya gerek kalmadan dağılmıştır. Bunun üzerine Tahir, rahat ve emniyet içerisinde Hulvan'a girebilmiştir. Tahir Hulvan'da iken, Abdullah Me'mun'un mektubu kendine ulaşmış; bu mektupla, teslim aldığı şehirleri Herseme bin A'yen'e⁶⁶ bırakıp Ehvaz'a gitmesi istenmiştir. O da bu emre uymuş ve kendinden istenilenleri yerine getirmiştir.⁶⁷

Muhammed Emin, girişimlerinin neticesiz kaldığını görünce yönetim mücadelesini kaybetmemek için Abdülmelik bin Salih bin Ali'yi⁶⁸ Tahir ve Herseme bin A'yen'in üzerine göndermek istemiştir. Ancak bu girişim de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Zira Abdülmelik Rakka'da ölmüş, zaten karışıklık içerisinde bulunan ordu da dağılmıştır. Böylece Muhammed Emin'in 196/811 yılındaki girişimi de akim kalmıştır. Üstelik beraberinde yeni sorunlar da ortaya çıkmış; Hüseyin bin Ali bin İsa bin Mahan aynı yıl içerisinde Bağdat'ta ayaklanmıştır.

Anlaşıldığı kadarıyla Ali bin İsa'nın oğlu Hüseyin, daha Rakka'dayken Abdullah Me'mun adına biat almıştır.⁶⁹ Ali bin İsa'nın oğlu Bağdat'ta; *"Muhammed (Emin), dininizi boşa çıkarmayı, ahdinizi bozmayı ve birliğinizi parçalamayı istemektedir"* şeklinde başlayan bir konuşma yapmış; ona ve beraberindekilere müdahale eden askerlere üstünlük sağlamış, çok kısa sürede yönetimi ele geçirip Abdullah Me'mun'a biat ettiğini ilan etmiştir. Bunun yanında Muhammed Emin'i de Kasru'l-Mansur'da gözaltında tutmuştur. Ancak bu biat bir gün sürmüştür. Ertesi gün erzak talebiyle Hüseyin'e gelindiğinde, Muhammed bin Halid'in; *"Ey insanlar! Hüseyin bin Ali'nin hangi sebepten dolayı bize emrettiğini bilmiyorum. Ne yaş ne itibar bakımından ve ne de yücelik bakımından bizden büyük değildir"* şeklindeki konuşmasını, Esed el-Harbî'nin konuşması takip etmiş ve çıkan kargaşada Hüseyin öldürülmüş; Muhammed Emin ise hapsedildiği Kasru'l-Mansur'dan çıkarılıp biat tazelenmiştir.⁷⁰

Emin iktidarı ele geçirdikten sonra yeni ordular hazırlamıştır. Nehrevan'da bulunan Herseme bin A'yen üzerine Ali bin Muhammed bin İsa bin Nüheyk'i göndermişse de, İbni Nüheyk de yenilgiden kendini kurtaramamıştır.⁷¹ Bu arada Tahir de boş durmamış; Ehvaz'ı zapt ederek

⁶⁶ Abbasîlerin önde gelen kumandan ve valilerinden biridir (ö. 200 / 816).

⁶⁷ İbnü'l-Kesir, X, s. 235–236.

⁶⁸ Abdülmelik bin Salih bin Ali, Harun Reşid zamanında hapse atılıp Muhammed Emin tarafından özgürlüğüne kavuşturulan kişilerdendir. Bkz. İbnü'l-Kesir, X, s. 236.

⁶⁹ Yakubî, II, s. 440.

⁷⁰ Taberî, V, s. 64; İbnü'l-Esir, V, s. 386.

⁷¹ Yakubî, II, s. 440.

Bağdat'ı muhasara hazırlığına başlamıştır.⁷² Bu olay, Fazl bin Rebi'in Muhammed Emin'i bırakıp ortadan kaybolmasına neden olmuştur.⁷³

3. BAĞDAT'IN KUŞATILMASI VE MUHAMMED EMİN'İN ÖLDÜRÜLMESİ

Muhammed Emin'in Abdullah Me'mun'a karşı yenilgileri artık savaş meydanlarında galip gelinemeyeceğini ayan beyan ortaya koymuştur. Bunun üzerine daha evvel Muhammed Emin'e biat etmiş olan bazı çevreler, yavaş yavaş saf değiştirmeye ve hilafeti gerçek sahibine vermenin zamanının geldiğini fark etmeye başlamışlardır. Bunlardan biri, Muhammed Emin işbaşına geldiğinde onun tarafından Mekke'ye vali olarak atanan Davud bin İsa bin Musa bin Muhammed bin Ali bin Abdullah bin Abbas'tır. Bu şahıs, 196/811 yılında daha önce Kâbe'ye asılan ahitnameler üzerine söz verdiklerini hatırlatmış ve Muhammed Emin'in ahdi bozup kardeşlerini azlettiğini, küçük yaştaki oğlunu şartname hilafına veliaht atadığını, zalimin değil mazlumun yanında bulunulması gerektiğini belirttikten sonra Muhammed Emin'in üzerinden biatını alıp, Abdullah Me'mun'a biat ettiğini ilan etmiştir.

Davud aynı davranış ve tavrı Medine valisi olan oğluna da yapmasını söylemiş ve böylece Haremeyn⁷⁴,de Muhammed Emin azledilmiştir. Mekke ve Medine'den sonra Yemen'de de Muhammed Emin azledilmiş ve onun yerine Abdullah Me'mun'a biat edildiği ilan edilmiştir.⁷⁵ Bunların yanında Tahir, Mansur bin Mehdi vasıtasıyla Basra'dan; Fazl bin Musa bin İsa vasıtasıyla Kufe'den; Muttalib bin Abdullah vasıtasıyla Musul'dan; İbad bin Muhammed vasıtasıyla Mısır'dan ve daha evvel değinildiği gibi Hüseyin bin Ali bin Mahan vasıtasıyla da Rakka'dan Abdullah Me'mun için biat almıştır.⁷⁶

Bu gelişmelerden sonra Abdullah Me'mun'un önünde tek bir engel kalmıştır; o da Bağdat'tır. Direnci kırıp sorunu kökten halletmek için Bağdat şehri, 197/812–813 tarihinde, doğusundan Tahir bin Hüseyin ve batısından Herseme bin A'yen komutasındaki ordularca kuşatılmıştır.⁷⁷ Şehrin etrafına hendekler kazılmış, mancınıklar yerleştirilmiştir.⁷⁸ On beş ay süren kuşatma neticesinde,⁷⁹ Muhammed Emin Bağdat'ın düşeceğini anlamış ve Herseme bin A'yen'den emân talebinde bulunmuştur. Muhammed Emin'in bu talebine Herseme olumlu cevap vermiş;

⁷² İbnü'l-Esir, V, s. 167–168.

⁷³ İbnü'l-Kesir, X, s. 237.

⁷⁴ Mekke ve Medine şehirleri için kullanılan terim.

⁷⁵ Taberî, V, s. 70-71.

⁷⁶ Yakubî, II, s. 440. Emin ve Me'mun arasındaki ihtilaf özellikle merkezden uzak olan Mısır üzerinde sürekli bir mücadeleye sahne olmuştur. Bkz. Yakubî, II, s. 440; Tağriberdi'de Mısır halkının Eminciler ve Me'muncular şeklinde iki hizbe bölündüğü kaydedilmiştir. Bkz. Tağriberdi, II, s. 154.

⁷⁷ Yakubî, II, s. 440.

⁷⁸ Taberî, V, s. 74.

⁷⁹ Suyutî, I, s. 299.

ancak Tahir, durumdan haberdar olunca Muhammed Emin'i yakalatıp 198/813 senesi Muharrem ayında boynunu vurdurtmuştur.⁸⁰ Muhammed Emin'in kesik başı bir müddet Bağdat'ta asılı olarak teşhir edilmiş ve daha sonra Tahir tarafından Abdullah Me'mun'a, durumu bildiren bir mektupla birlikte gönderilmiştir.⁸¹

Bağdat yakılıp yıkılmış, birçok insanın kanı dökülmüş ve neticede kardeşler arasındaki iktidar mücadelesi sona ermiştir. Muhammed Emin'in öldürülmesiyle sona eren mücadele, Abdullah Me'mun'a, Merv yanında sadece Bağdat'ı değil, hilafeti de kazandırmıştır. Muhammed Emin ve Abdullah Me'mun arasındaki mücadeleye dışarıdan bakıldığında, Harun Reşid tarafından Abdullah Me'mun'a bırakılan Merv ve dolayısıyla İran unsurunun ne kadar önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Yukarıda değinildiği gibi İranlılar mücadelelerinde komutanlarına sadakatten bir an bile ayrılmamış ve zafere giden yolda büyük bir paya sahip olmuşlardır. Hiç kuşkusuz bunda Tahir bin Hüseyin ve özellikle de Fazl bin Sehl gibi askerî ve siyasî dehaları unutmamak lazımdır.

Muhammed Emin etrafında kümelenen; paradan, mal ve makamdan başka bir şey düşünmeyen Arap unsurları ise, hilafetini savundukları kişi için aynı çabayı gösterememişlerdir. Hatta Muhammed Emin'i, Abdullah Me'mun'la mücadeleye ve çatışmaya kışkırtan Fazl bin Rebi bile, Bağdat muhasarasından evvel halifesini yüz üstü bırakıp kaçmıştır. Bütün bu olaylar ve gelişmeler yine gösteriyor ki, Harun Reşid, -bilerek veya bilmeyerek- Abdullah Me'mun için uzun vadede de olsa hilafete giden yolu bizzat kendisi açmış ve liyakatsiz oğlu Muhammed Emin'i bu şekilde saf dışı bırakmıştır.⁸²

SONUÇ

Abdullah Me'mun, Harun Reşid'in büyük oğlu olmasına rağmen tahtın ilk halefi ilan edilmedi. Ancak annesinin Abbasî olması nedeniyle birinci veliaht olarak tayin edilen Muhammed Emin'in liyakatsizliğini anlayan Harun Reşid, Abdullah Me'mun'un tahtı ele geçirme yolunda gerçekleştireceği mücadelede, fark ettirmeden onun yolunu açtı.

Abdullah Me'mun'un Muhammed Emin'le giriştiği mücadelede en büyük avantajı Fazl bin Sehl, Tahir bin Hüseyin ve Herseme bin A'yen gibi becerikli ve tecrübeli kumandanları sahip

⁸⁰ Yakubî, II, s. 441. Safer ayı diyenler de vardır bkz. İbnü'l-Kesir, X, s. 240. Emin'in öldürülüş hadisesi şöyle gerçekleşir: Danışmanları Emin'e teslim olması tavsiyesinde bulundu. Tahir bin Hüseyin'den nefret eden Emin, Herseme bin A'yen'den eman talep etti. Herseme'nin olumlu cevabından haberdar olan Tahir, Bağdat'ın fethini ona kaptırmak istemedi. Tahir'in adamları Emin'i yakaladı ve başını kesti. Ayrın için bkz. Abdülemir Muhenna-Hüseyin Murtaza, *Ahbârû'l-Maslûbîn ve Kısasu'l-Mu'azzebîn fî Asreyn'l- Emevî ve'l- Abbasî, Dâru'l-Fikri'l-Lubnanî*, Beyrut, tarihsiz, s. 21–25.

⁸¹ Taberî, V, s. 99.

⁸² Emin ve Me'mun mücadelesi için bakılabilecek çalışma Corci Zeydan'a aittir. Emin ve Me'mun arasındaki mücadeleyi Arap kroniklerinden aktararak vermesine rağmen akademik bir metod takip etmez. Olay kahramanları üzerinden hadiseyi roman şeklinde anlatmıştır. Bkz. Corci Zeydan, *el-Emîn ve'l-Me'mûn*, Mektebetü'l-Edebiyye, Beyrut, tarihsiz.

olmasıydı. Belki de bunlardan daha önemlisi Horasan ahalisinin ona mutlak itaati idi. Bunları iyi değerlendiren Abdullah Me'mun kardeşine karşı üstünlük sağladı.

Abdullah Me'mun'un ağabeyine üstünlük sağlamasının en büyük faktörü Horasan ahalisinin kendisine gösterdikleri sadakattir. Onun tarafını seçmiş olan becerikli kumandanlar ile bu sadık topluluğun sahip olduğu mücadele gücü ve siyasi manevralardan yoksun kalmıştır. Bu mahrumiyeti de Muhammed Emin'in etrafında, Arap ağırlıklı bir yapılanmanın oluşturduğu söylenebilir. Zira söz konusu unsur, halifelerine Horasan ehli gibi sadakat gösterememiş ve onun yerine Abbasi hanedanından başka kişilere de biat edebilmişlerdir. Tüm istikrarsızlık Muhammed Emin'in kardeşiyle Abdullah Me'mun'un ile olan mücadeleyi kaybetmesine ve hatta ölümüne yol açmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

ARAPÇA KRONİKLER

ed-DİMAŞKÎ, Abdülhay ibni Ahmed el-Akrî (öl.1089/1678), *Şuzurâtu'z-Zeheb fî-Ahbâri Men Zeheb*, I, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, tarihsiz.

İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman bin Ali bin Muhammed (öl.597/1201), *el-Muntazam fî Târihi'l-Mulûk ve'l-Umem*, IX, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

İBNU'L-ESİR, İzzeddin Ebu'l-Hasen (öl.630/1232), *el-Kâmil fî't-Târih*, V, Dâru'l Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

İBNÜ'L-KESİR, Ebu'l-Fida İsmail (öl. 774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut, tarihsiz.

İBNU'T-TAĞRİBERDÎ, Cemaleddin Ebu'l-Mehasin Yusuf (öl.874/1469), *Müessesetü'l-Misriyye ve't-Terceme ve't-Tibaa ve'n-Neşr*, Mısır, tarihsiz.

el-KALKAŞANDÎ, Ahmed bin Abdullah (öl.820/1417), *Meâsirü'l-Înâfe fî-Me'âlimi'l-Hilâfe*, I, Matbaatu'l-Hukümetü'l-Kuveyt, Kuveyt, 1985.

es-SUYUTÎ, Celalaeddin Abdurrahman bin Ebi Bekir (öl.911/1595), *Târihu'l-Hulefâ*, haz. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Matbaatu's-Seade, Mısır, 1952.

et-TABERÎ, Muhammed bin Cerir Ebu Cafer(öl.310/922), *Târihu'l-Umem ve'l-Mülûk*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1407.

el-YAKUBÎ, Ahmed bin Ebi Yakub bin Cafer el-Abbasi(öl.294/897), *Târihu'l-Yakubî*, Dâru Sadir, Beyrut, tarihsiz.

TETKİK ESERLER VE MAKALELER

ASKARÎ, Seyyid Murtaza, *Sakîfe*, Merkez-i Ferhengî İntişârât-i Münîr, Tahran, 1385(hicrî-şemsî)

BOZKURT, Nahide, "Mehdi-Billah", *DîA*, XXVIII, s. 377–379.

BOZKURT, Nebi, "Eman", *DîA*, XI, s. 75–77.

-----, "Emin", *DîA*, XI, s. 112–114.

-----, "Bermekîler" *DîA*, V, s. 517–520.

-----, "Fazl bin Sehl", *DîA*, XII, s. 275–276.

-----, "Fazl b. Yahya el-Bermekî", *DîA*, XII, s. 276.

ÇETİN, Osman, "Horasan", *DîA*, XVIII, s. 234–241.

HADDARA, Muhammed Mustafa, *el-Me'mun Halifetu'l-Âlim*, Daru'l-Misriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, İskenderiyye, tarihsiz.

MUHENNA, Abdülemir-Hüseyin Murtaza, *Ahbârû'l-Maslûbîn ve Kısasu'l-Mu'azzebîn Fî Asreyn'l- Emevî ve'l-Abbasî*, Dâru'l-Fikri'l-Lubnanî, Beyrut, tarihsiz.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Fazl b. Rebî", *DîA*, XII, s. 274–275.

ÖZTUNA, Yılmaz, İlkçağ ve Asya-Afrika Devletleri, III, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2005.

SARIÇAM, İbrahim-Mehmet Öz, "Haşim (Benu Haşim)", *DîA*, XVI, s. 403–405.

ZEYDAN, Corci, *el-Emîn ve'l-Me'mûn*, Mektebetü'l-Edebiyye, Beyrut, tarihsiz.

İNTERNET ADRESLERİ

<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=veritbn&kelimesec=121783>